X. Когато вълците вият в хор

Защо ли пътеките минават от тук, защо са проправени тъй, че човек трябва да си пробива път през гъсталаците, в търсене на истинското значение на общественото мнение? Каква функция изпълнява това явление, описвано с толкова демодирани понятия? "Класическо понятие" от "традиционната съкровищница на понятията", "Не бихме могли нито да ги пренебрегнем, нито да ги вземем на сериозно в техните първоначални значения" – така започва социологът Никлъс Лумън публикуваната си през 1970 г. студия със заглавие "Общественото мнение" [1].

Също като друг един автор, Уолтър Липмън, който озаглавява публикуваната си през 1922 г. книга "Общественото мнение" [2], Лумън открива нови, дотогава неописани характеристики на общественото мнение, които излага по-късно в специална глава, посветена на връзката между общественото мнение и масовите медии. [3] Двамата обаче, Липмън, както и Лумън, допринасят за това, историческите дири да бъдат заличени. Лумън пише: "Че това чувство за разум, а с това и вярата в критически контролиращия, променящ власта потенциал на общественото мнение, остават неуловими, разкрива един поглед към историята на идеите..." [4] Но кой събужда тази вяра? Нито Лок, нито Юм, нито Русо, нито Токвил.

Нищо в съвременните текстове, посветени на общественото мнение, не би привлякло вниманието ми към тези източници, ако не бях преживяла нещо рядко срещано, през една неделна вечер в Берлин, в ранната пролет на 1964 г. По това време прекарвах края на седмиците в Берлин, за да се подготвя за лекциите си по демоскопия в Свободния университет в Берлин. Вече изпитвах чувството на предстояща раздяла, тъй като през есента ми предстоеше да започна работа като професор по публицистика в университета в Майнц. През тази неделна сутрин, значи, аз все още не бях закусила, когато ми хрумна заглавието на книга, и то без всякаква връзка с демоскопията, без каквато и да била връзка с плановете, които имах за деня. Притичах към масата и написах на една бележка "Обществено мнение и социален контрол". Веднага се сетих какво идва да рече това заглавие: година и половина по-късно това щеше да бъде моята встъпителна лекция в Майнц. [5]

Тъкмо тази бележка с кратко заглавие ме подтикна да се върна към темата за общественото мнение и да се заловя да изследвам историческите му корени. Защо всъщност трактовката на тази тема, така, както бе разбирана в продължение на стотици години, заниманието с чувствителната социална природа на човека, с човешката зависимост от одобрението и порицанието на околните, бяха станали тъй демодирани? Нима това не съответстваше вече на съзнанието на модерния човек, като противоречеше на чудесната придобивка, представена от съзнанието за еманципация, за независимост? Ако е така, то не е трудно да си представим неудобството, което възниква, щом по-долу сравним човешките с животинските общества.

Впечатляващо е обстоятелството, доколко се избягва тази тема за изследване – страхът от изолация. В изследванията на поведението на животни-

те, обаче, тя се проучва без колебания. Изследователите на поведението на животните не пропускат да се обявяват, колкото може по-често, против сравняването му с това на хората, по което може да се съди колко много още задръжки има в това отношение. "Със сигурност – пише Ерих Цимен в книгата си "Вълкът" – трябва да внимаваме много, когато сравняваме поведението на хора и животни. Наглед сходни образци на поведение, биха могли да имат най-различни функции, докато други, които са напълно различни по отношение на формата и еволюционно-исторически погледнато имат различен произход, биха могли да изпълняват същите функции...При все това, сравнителните наблюдения на хора и животни, могат да ни дадат нови идеи и стимули за размисъл, които по-късно да бъдат проверени, чрез по-прецизни изследвания, или експерименти: най-вече, когато изследваме два социално организирани по подобен начин вида, като вълка и човека." [6]

Изразът, във всеки случай, е достатъчно точен и не е трудно да разберем какво ще рече "да виеш с вълците". Бихме могли да кажем по същия начин "да виеш с кучетата". "Воят в хор" при тях е също тъй срещан, както при вълците, виене в хор срещаме и при шимпанзетата. [7]

Настройка за общо действие

Вълците, както пояснява Ерик Цимен, най-често вият преди да започне нощният лов и рано сутрин, с което се настройват за сутрешната активна фаза. "За вълците, виенето на друг вълк е много силен стимул да започнат да вият. Не винаги, обаче, воят на един вълк кара другите вълци да завият в хор. Началният вой на един седящ по-ниско в йеархията от другите вълци, напр. рядко е повод за това, за разлика от вълка, който седи по-високо в йерархията." [8] Във виенето не се включват всички подчинени, отхвърлени или изолирани от глутницата вълци. Приликата на ситуацията на подчинените, отритнатите, с онези, които седят най-ниско в ранговия порядък, идва да ни подскаже, колко важно трябва да е, те да не се изолират, а по-скоро да могат, по думите на американския изследовател на вълци Адолф Мурие "да се сприятелят". Да си вълк единак явно има свои недостатъци: вълците единаци биват прогонвани от храната" [10]

Що за функция представлява виенето? Ерик Цимен подчертава: " Ограничаването в по-малката глутница дава основания да се предположи, че тук става дума за особен образец на поведение, който укрепва единството на глутницата. Вълците по този начин се уверяват един друг в своята приятелска нагласа за сътрудничество. Времето, в което се прави това, идва да подскаже, че тази церемония на глутницата служи за синхронизация, за едновременно включване в активната фаза. По този начин, малко след съня си, те влизат във форма, която позволява едновременната атака". [11]

Поведението на рояка

На синхронизацията, умението да се действа заедно, е посветил един свой доклад Тур фон Уексюл Конранд Лоренц, който изследва акустичните

сигнали, с които враните регулират своето поведение в ятото. " Ятото врани, които денем прелитат към полето, за да се нахранят, а вечер към гората, за да преспят, се координират чрез писъка на отделните птици, ориентирани като цяло към една обща тенденция. Когато в сутрешните или вечерни часове тази тенденция на отделната птица се промени, наблюдаваме как ятото продължава да кръжи насам-натам известно време. Ако писъците "джак" са повече от писъците "джок", то ятото полита по посока към гората, или обратно. Това движение насам-натам продължава, докато изведнаж всички птици започнат да издават един и същ звук и цялото ято полита или към гората, или към полето. Така синхронизирайки летежа си, ятото се подготвя за определено действие, търсене на храна или търсене на сигурно място за преспиване. По този начин се възцарява едно общо настроение или нещо като обща емоционалност. Ятото врани, следователно, е една хармонизирана република" [12]

"Анонимната дружина", нарича Конрад Лоренц главата в своята книга "Тъй нареченото зло", в която се разглежда поведението на ятото риби [13]. "Първична форма на "общество", в най-широкия смисъл на думата, е анонимното образуване на ятото, за което ни дават типичен пример рибите в откритите световни води. В рамките на ятото, както никъде другаде е налице особена структура, без водач и без водени, едно голямо стълпотворение от еднакви елементи. Разбира се, те си влият взаимно, няма съмнение, че съществуват определени прости форми на "разбиране" между индивидите, които образува ятото. Когато някой от тях усети опасност и избяга встрани, той заразява всички останали, които усещат неговия страх със същия рефлекс... Чисто качественото, в определен смисъл напълно демократично въздействие на този вид трансфер на усещане, води до това, че всяко ято риби е толкова по-уверено, колкото повече индивиди съдържа. Толкова по-силно е и тяхното стадно чувство. Отделна риба, която, поради каквито и да било причини, заплува в дадена посока, не може да кривне дори замалко встрани от ятото в свободни води, като остава под влиянието на тази тръпка, която я привлича към ятото". [14]

Изолацията, загубата на контакт с ятото, може бързо да се превърне за индивида в опасност за живота. Поведението на рояка, следователно, се оказва изключително функционално, както за самия него, така и за индивида - то е предимство за оцеляването.

Какво става, когато индивидът не усеща страх от изолация? Конрад Лоренц съобщава за един експеримент с един вид шарани, открити от Ерих фон Холст: "Той отстранил на една единствена рибка от този вид предната част на мозъка и в него се оказало, че се крият, поне при този вид риби, всички реакции, контролиращи поведението в ятото. Рибата без преден мозък вижда, яде и плува, като всяка нормална риба, единственият поведенчески признак, който я отличава от другите се състои в това, че ѝ е все едно дали се отделя от ятото и дали някой от нейните другари плува след нея. На нея ѝ липсва, следователно, онази предпазливост, характерна за нормалните риби, които, ако плуват бързо в определена посока, се оглеждат при първото дви-

жение на своите другари от ятото и се влияят от това, дали някои ги следват и доколко. Когато рибата вижда храна, или, поради някаква друга причина, поиска да се придвижи нанякъде, тя решително се устремява натам и вижти – цялото ято я последва." Лоренц коментира случващото се: "Оперираното животно...поради своя дефект, явно се превръща във водач". [15]

И в човешкия мозък, твърдят съвременни изследователи на мозъка, има определена зона, която контролира връзката между Аза и външния свят [16], това ще рече, обаче, също и зони, които могат да бъдат атакувани, наранени. " Ние сме по-уязвими....отколкото си даваме сметка", казва аналитикът на човешките групови взаимоотношения Хорст Рихтер [17], и още по-точно, уязвими от оценката, която ни дава заобикалящата ни среда и начина, по който хората се отнасят към нас. Трябва ли тогава човек да крие тъй срамежливо своята социална природа?

"Разумът на хората, на човека изобщо, е твърде боязлив и предпазлив, когато се почувства самотен и става по-силен и благонадежден, дотолкова, доколкото вярва, че много други мислят като него..." – така описва явлението Джеймс Медисън [18]. Твърде сходно на казаното звучи това, което френският социолог Алфред Еспина описва в публикуваната си през 1877 г. книга "Животинското общество" – той се позовава тук на един доклад от изследванията на биолога А.Форел – "Куражът на всяка мравка нараства в същата пропорция, с която расте броят на нейните спътници и приятели, и намалява по същия начин с отделянето ѝ от тях. Всеки жител на пренаселен мравуняк е много по-смел от всяка мравка от по-малко племе. Същата работничка, готова да загине десет пъти, когато е обградена от свои другари, ще се покаже като голям страхливец, и ще избегне най-малката опасност, ако се е отделила дори на двайсет метра от гнездото си. Същото важи и за осите." [19]

Трябва ли да си измисляме една фикция от критично оценящо "обществено мнение", само защото действителните сили, които крепят обществото, се оказват несъвместими с нашия идеал за Аза?